

RUSYA'NIN YEN ROL DA ILIMINDAK YER *

Georgi Derlugian

11 Eylül saldırılarının etrafını saran kıyamet bulutlarının ortasında, dünya politikasının en önemli ani değişimlerinden biri büyük oranda göz ardı edildi. Amerika'nın Afganistan'ı bombalaması Rusya'yı tekrar uluslararası jeopolitik düzen içine yerleştirdi. 1999'un son günlerinde Putin'in iktidara gelişi Batı başkentlerinde önce olumlu karşılanmıştı. Daha Putin 2000'nin baharındaki hileli seçim sonucunda iş başına gelmeden önce ve Moskova ile onun Berlin ve Washington'daki alacaklıları arasındaki ilişkilerinin süt liman olduğu bir dönemde, Blair hemen Clinton adına onu kutlamaya gitmişti. Ama Putin'in seçimlerde zafer kazanmasını sağlayan operasyon (Çeçenistan'da caniyane ikinci bir savaş başlatması) yabancı bir rahatsızlık kaynağı gibi sürmüştü. Clinton Avrupa'nın hassasiyeti için (her halükârda Avrupa kıtasının hassasiyeti için) 'Grozni'nin kurtuluşu'nu rahatça kutlayabilmesine rağmen, Çeçenlerin öldürülmesi ve işkence görmesi rahatsız edici bir manzaraydı. Almanya bu tür endişeleri yatıştırmak için elinden geleni yapmış, dönemin Alman Dışişleri Bakanı Fischer, Ermenilerin uyguladığı katliamlar sırasında Wilhemstrasse'nin gelenekleri çerçevesinde olabilecek en iyi davranışı sergilemişti. Ama kamuoyunun -hatta zaman zaman Avrupa Parlamentosu'nun- huzursuzluğu devam etmişti.

ABD'deki 2000 Başkanlık seçimi daha başka zorlukların kapıda olduğunu haber veriyordu. Clinton'la Gore, Yeltsin'le sıkı bir ilişki içindeyken ve onun varislerine kol kanat gererken, Bush'un programı Amerika'nın Rusya'daki kleptokrasile suç ortaklığına karşı eleştirel bir çizgideydi ve Moskova'nın zevahiri kurtarma ihtiyacına soğuk bakıyor, Washington'ın çoktan uygulamaya koyduğu yeni Yıldız Savaşları projesiyle Rusya'yı köşeye sıkıştırmaya devam ediyordu. Avrupa'nın insani amaçlarla avcunun içinde sıkıştırması ile Amerika'nın reel-politikacı umursamazlığı arasında kalan eski KGB ajanının yönetimi altındaki Rusya, G-7 sofrasında istenmeyen bir misafirden pek de farklı olmayan bir muameleye uğramaktaydı.

Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılması bir gecede her şeyi değiştirdi. ABD, saldırıya misilleme olarak Afganistan'ı hedef gösterdikten sonra, Rusya terörizme karşı verilen savaşta önemli bir ortak haline geldi. Moskova artık Orta Asya'yı doğrudan yönetmiyorsa da, yerel yöneticilerin hiçbiri ondan bağımsız stratejik eylemde bulunamazlardı. Putin'in, Missouri'den Kabil'e giden B-52'lere Rus hava sahasından geçme izni verme, ABD dağ komandosu alaylarının uçakla Özbekistan'a gitmelerine ve Amerika'nın savaş taktiklerine uygun olarak Tacikistan'da üs kurmasına yeşil ışık yakma yönündeki ani kararı diplomatik bir devrim niteliğindedi. Körfez Savaşı'nda pasif bir konumda kaldıysa veya Balkan Savaşı sırasında gizli anlaşmalarla geri planda kalmayı kabul ettiyse bile, Moskova, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Washington'la doğrudan bir askeri ittifaka hiç katılmamıştı. Moskova, Batı'nın tasarılarıyla tam bir uyum içinde olmasının ödülünü hemen aldı. 30-40 bin Çeçen kaybın üzerine ABD'nin 3 bin civarındaki can kayıplarından yararlanılarak defterine uydurulmuş bir ahlâk ışığı yakıldı: Manhattan'da olduğu kadar Grozni'de de ortak bir terörizm mücadelesini zorunlu kılan bir uygarlık savunusunda bu 30-40 bin insan önemsiz sayılırdı. Artık ABD yetkilileri, Bin Ladin'in elinin tüm Kuzey Kafkasya'yı karıştırdığını belirtiyorlardı. Yurt dışında Putin, Almanca yaptığı ve dile getirilmemiş mesajıyla *-Ich bin ein Dresdner-* Almanların yüreğini Kennedy'den bile fazla fetheden konuşmasından sonra Bundestag'da ilahlaştırılmıştı. Anayurdunda ise Putin, Slavlar açısından hayati bir önem taşıyan Çeçenistan'daki haydutluğun bastırılmasının Batılılar için önem taşıyan demokrasiyle dayanışma içinde olmanın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesinden sonra, 1914'te Slav yanlılarıyla Batıcıları ortak bir yurtsever çatı altında birleştiren II. Nikola'dan beri, ilk kez birinci yönetici durumuna geldi. Bir zamanlar pan-Slavizm'in koruyucuları ve İtilaf Devletleri'nin savunucularının son Romanov'a olan hayranlıklarında birleştikleri gibi, şovenist albaylarla özgürlükçü entelektüeller de artık Rusya'nın yeni devlet adamına duydukları hayranlıkta birleşebilirlerdi.

Bu tür yankılar, Rusya'nın bugünkü küresel düzen içindeki yerine bakmanın bir tarih anlayışı gerektirdiği gerçeğini hatırlatır bize. Bugün ülkeyi hangi muhtemel geleceklerin beklediğini kavramak için, günümüz Rusyası'nda -diğer ülkelerde olduğu gibi- siyasal kararlarla imgelemin yerini belirleyen dünya sisteminin sınırlamalarını göz önünde bulundurmak şarttır. Fakat bu sınırlamalar en görünür hale ancak, Rusya devletiyle toplumunu Vikingler'den Brejnev'in dönemine kadarki *uzun bir dönem* içinde şekillendirmiş olan binyıllık bir geçmişin arkaplanında gelirler. Bu geniş tarihsel yörüngeye damgasını vuran şey, devletleşme hareketinin sermaye birikiminin önüne geçmesiydi; bu stratejik bir seçim değildi, daha ziyade jeopolitik bir çevreye kurumsal bir uyum sağlama girişimiydi. Başka yerlerde temel kapitalist bir işlev sayılan şey -yardımcı iş denetimleri ve dağıtım ağları sayesinde sürekli olarak üretim üslerinin yaratılması- Rusya'da geleneksel olarak devlet yöneticilerinin işi olarak süregelmişti. Bunun altında her zaman aynı neden yatıyordu. Rusya'nın ekonomik

*) NLR (II), 12, Kasım-Aralık 2001.

kaygılarının kökleri sürekli kapitalistleşen Batı'yla arasındaki jeopolitik rekabete uzanmaktaydı ve Rusya, sürekli olarak Batı'nın gerisinde kalıyor, Batı'yı yakalamak için yanıp tutuşuyordu.

Bu durum sadece Rusya'ya özgü değildi. Çağdaş zamanların en güçlü tarım imparatorluklarının hepsi -Osmanlı, İran, Çin, Japon veya İspanya imparatorlukları- benzer zorluklar ve engellerle karşılaşmışlardı. Her defasında bu devletlerin konumsal benzerlikleri aynı sonuca neden olmuştu: Yerlici kültürel tepkilerle Batıcı kültürel tepkiler arasında hatırı sayılır kopukluklar ve sonrasında ortaya çıkan siyasal mücadeleler; çıkmaz ve durgunluk dönemleri; birbirini izleyen reform ve devrim hareketleri. Bu genel tipoloji içinde, Rus devletinin kilit avantajları kültürel ve coğrafi açıdan Avrupa'ya görece yakınlığı, geniş bir toprak parçasına ve zengin doğal kaynaklara sahip olmasıydı. Tarihsel olarak Rusya, Avrupa'ya benzeme yoluna bu amacı taşıyan diğer ülkelerden çok daha önce girdi ve uzun dönemler boyunca bu konuda çok başarılı olduğunu kanıtladı. Stratejik açıdan Batı'yla benzerlik kıstası üç kez yakalandı: 16. yüzyılda IV. İvan (Korkunç İvan) döneminde; 18. yüzyılda I. Petro ve II. Katerina (ikisi de aynı zamanda 'Büyük' olarak anılır) döneminde; ve 20. yüzyılda Stalin ve Kruşçev döneminde. Hızlı büyüyen bir nüfus Rus yöneticilerin milyonlarca insanın hayatını devletçiliğin *yalan r zğ rlarında* heba etmesine ve Stalin'in kullandığı söylenen salt demografik bir 'istatistiğe' indirgemesine izin verdiği için, bu üç tarihsel başarının üçü de korkunç terör ve baskı pahasına gerçekleşmişti. Ama bu üç girişim aynı zamanda, hiç de gerçekdışı olmayan dış tehditlere karşı bir tepkiydi. Rusya'nın fiilen hiçbir doğal savunma hattı yoktu; dış düşmanlarıyla arasında duran sadece cüssesi ve sert iklimiydi.

Viking Yerleşiminden Barut mparatorlu u'na

Hikâye aslında bin yıl öncesine dayanıyor; yağmacıların (Vikingli gemici göçebeleriyle Türk atlı göçebelerin) kuzey Avrasya'da kol gezdiği dönemlere. 10. yüzyılda bu gruplar, kuzey Avrupa'daki kabile yerleşimlerini Akdeniz ve Verimli Hilal üzerindeki eski uygarlıkların merkezlerine bağlayan ana su yollarında daha istikrarlı, tekelci dar geçitler kurmuşlardı. Baltık Denizi'nden Volga'ya kadar uzanan ve orta bölümlerinde bir yerde, Dinyeper'in kıyıları boyunca Kievli Rusların İskandinav-Slav varlığının yer aldığı eski Kuzey Avrasya'daki devlet oluşumunun genel modeli böyleydi. O zamanlar bu barbar çevrelerin çekirdek uygarlıklardan hangi dinsel ve siyasal modelleri ithal edeceğini ana nehir sistemlerinin coğrafyası belirliyordu. Avrupa'nın Batı kıyılarını Latin Hıristiyanlık istila etmişti; Hazar-Volga havzasındaki Türk göçmen beyleri Bağdat halifeliğinden etkilenerek İslam dinini seçmişlerdi; emperyal Bizans Ortodoksisi ise Karadeniz'den Dinyeper'e, oradan Kiev Rusyası'na kadar uzanmıştı.

13. yüzyılın başlarındaki Moğol istilaları bu coğrafi görünüşü kökten değiştirdi. Gobi'den gelen yeni bir göçebe süvarileri dalgası, Orta Asya ile Yakın Doğu'nun zaten inişe geçmiş olan uygarlıklarını yerle bir etti; daha sonra bu uygarlıkların kalıntıları Cengiz Han'ın haleflerinin tümüyle haraçla geçinen parazit yapıları tarafından yutuldu. Yüz yıl kadar sonra Moskova, bu Moğol sisteminin sınırlarına uzak bir tutsağı ve veliahtı olarak ortaya çıktı; onun ortaya çıkışından sonra da zaten Moğol İmparatorluğu gücünü kaybetmeye başladı. Bu acımasız dönemde tüm başarılı devletlerde olduğu gibi, hem şans, hem hile, hem de acımasızlığın yardımıyla Moskof prensleri, önce toplanmış olan haraçlardan daha fazla pay elde etmek için göçebe efendileriyle iktidar mücadelesine girdiler, sonra da benzer rekabetçi birimlerin harcanması pahasına haraç tabanlarını yavaş yavaş büyötmeye başladılar. 15. yüzyılın sonlarına doğru etkisiz feodal mücadeleler yerini Moskova'nın rakiplerini doğrudan imha etmesine bıraktı: Tver'in başkenti, Novgorod ve Pskov şehir cumhuriyetleri ve hepsinden önemlisi -ve en tehlikelisi- Kazan ve Astragan'ın Tatar hanları safdışı kaldılar. Bu mücadeleler sırasında ara sıra yapılan ve toprak beylerinin maiyetiyle birlikte katıldığı akınlar şeklindeki eski saldırı modeli sistemli bir savaşa ve sabit ordularla sürekli istilalara dönüştü. Daha çabuk merkezileşen, daha fazla toprak ve teba elde eden, daha fazla kaynak, dolayısıyla daha hızlı bir şekilde yeni silah -alaybozan ve top- elde eden taraf kazanıyordu.

Yeni ortaya çıkmış Rusya devletinin kurumsal yapısı ile Batı Avrupa'nın erken modern monarşilerinin kurumsal yapısı arasındaki farklılıkların uçurum derecesinde olduğu ilk kez işte bu dönemde telaffuz edilmeye başladı. Bir 16. yüzyıl İngiliz gezgininin şu renkli ifadelerine bakın örneğin: “ *rlandalılar da Ruslar kadar medeni/Gel g r ki, acımasızlı ına acımasızlık, k rl ne k rl k denince bilinmez hangisi hangisinden iyi.*”¹ Rusya'nın İrlanda'dan daha büyük -şükür ki İngiltere'den kat be kat büyük- olduğu besbelliydi. Ama ondan daha fazla avantaja sahipti, yani Rus tarihinde tepeden inme yapılan ilk devrimde (16. yüzyılın ortalarında gevşek bir feodal konfederasyondan, yeni bir sabit ordu olan *dvordiane* süvarileriyle silahşör *streltsi* piyadelerine dayanan merkezi bir otokrasiye dönüşmesinde) önemli bir role sahip olup, kendini çabuk toparlayan bir imparatorluk modeli vardı. Böylece Rusya ilk barut imparatorluklarının ön saflarında yer almaya başladı, tıpkı Bizans mirasından olan ve kardeşliğe kabul etmediği üvey kardeşi Osmanlı Türkiyesi gibi.² Sonraki yıllardaki Korkunç İvan'ın ünlü terör yönetimi uzun süre yanlış bir kavrayışla, Rus geleneğinde tohumlarının bulun-

1) Bkz. Charles Tilly, *European Revolutions 1492-1992*, Oxford 1993, s. 190.

2) Bu dönemde Batı'nın korkulu rüyası olan Osmanlı İmparatorluğu, *sipahi* süvarilerini ve *yeniçeri* piyade birliklerini kurma konusunda Rusya'dan birkaç nesil ilerideydi.

duğu ileri sürülen, zorunlu bir devlet kurma aracı sayıldı. O dönem zaten bütün dünya mutlakiyetçi tiranlarla doluydu: Osmanlı sultanı Gaddar Selim, Japon efendi Hideyoşi, İngiliz kralı VIII. Henry. Neyse ki İvan'ın *opriçina*'sının kaotik misillemeleri, bu hareketlerde sınıf savaşıyla veya yönetsel hesaplarla ilgili kümülatif bir mantık arayışını geçersiz kılmaktadır. İlk Rus otokrasisi terörden önce, Doğu'daki Tatar iktidarına karşı yapılan savaştan önce ortaya çıkmıştır. İvan'ın oluş halindeki iktidarın birleşmesine kalıcı hasar veren (eski *boyar* aristokrasisi yağmalanmış veya alaşağı edilmişti çünkü) çılgın öfkesinin dikkate alınmamasını sağlayan da bu yeni devlet aygıtıydı. İvan'ın hükümdarlığının sonunda İsveçliler, Baltık Denizi'ne girişi kapattılar; yirmi-otuz yıl içinde de Batılı işgal orduları -önce Polonyalılar, sonra İsveçliler- Moskova'yı işgal ettiler.

Mutlakiyetçilik ve Neden Oldu u Hoşnutsuzluklar

17. yüzyılın ortalarında, Rusya'nın Avrupa'daki iktidar mücadelesiyle rekabete girecekse eğer, sabit ordularının düzenli bir donanmayla birlikte hareket etmesi gerektiği ve gerek kara ordusunun gerekse donanmasının daimi bir askeri heyet ve danışman subaylar tarafından rasyonel biçimde yönetilmesinin zorunlu olduğu iyice açığa çıkmıştı. Ama ancak 18. yüzyılın başlarında Büyük Petro, imparatorluğu çağdaş bir düzeye, Batılı askeri standartlara uygun hale getirecek, Rusya'nın Avrupa kıtasının gelişmiş saldırgan ülkeleriyle başa baş gitmesini sağlayacaktı. Petro'nun Çarist devleti modernleştirilmesi, Batı tarzı örgütlenmeyi veya Batı teknolojisini ithal etmesinden ziyade, zorla yeni mesleklere ve yeni yaşam tarzlarına yönlendirilmiş olan devlete bağımlı bir soylu sınıfının sayısını arttırmasından -on katlı bir büyümeydi bu- kaynaklanıyordu. Petro reformları onun mutlakiyetçi yapısını destekleyen büyük bir toplumsal güç yaratmıştı, ama aynı zamanda, Georgi Fedotov'un ifadesini kullanarak söyleyecek olursak, Rusya'yı aristokratlara ait olmayan sınıfları içeren geleneksel bir Moskova halkından (*narod*) ve bu halktan kopuk bir yaşam süren Batılaşmış lordlardan oluşan iki cılız ulusa da bölmüştü.³ Bu büyük uçurum 20. yüzyıla kadar sürecek, nihayet İç Savaş'ın ardından o belalı toplumsal homojenlikle ve Stalin'in büyük atılımıyla kökünden yok edilecekti.

Petro'nun hükümdarlığı İsveç yayılmacılığını sona erdirdi ve Rusya'yı bir Baltık gücü haline getirdi. Ama onun hükümdarlığı aynı zamanda, monarşinin Batılı hizmet soylularının toplumsal bir hak olarak kazandıkları yüksek tüketim giderlerini karşılama durumuyla da karşı karşıya bıraktı. Bu sorunu kökünden halleden kişi Büyük Katerina oldu; Katerina, güneydeki son derece verimli toprakları ele geçirdi, orada Rus orduları nihayet son saldırgan göçebe yağmacıları olan Kırım Hanlığı'nı yenilgiye uğrattı ve iç karışıklıklar içindeki Polonya devletine son verdi. Muazzam toprak bağışları ve soylulara bağlı çalışan köylülerin varlığı Rus mutlakiyetçiliğine yeni bir hava ve birliktelik duygusu getirdi. Katerina ile onun ünlü maiyeti, feodal tarımın üretkenliği ve etkinliğini arttırmak için büyük çaba gösterdi. Bu, burjuvalara özgü herhangi bir kaygıyı taşımayan, soyluların arazilerinde üretilen nakdi-ürünler için iç piyasanın ve ihracatın geliştirilmesini, gittikçe plantasyon köleliğine benzemeye başlamış olan serfliğin yaygınlaştırılmasını amaçlayan aristokratik bir politikaydı açıkçası. Rus devleti Avrupa'nın önemli oyuncularından biri haline gelmişti; Rusya'nın yükselişi, bu dönemde Osmanlı sultanlarının ülkelerini modernleştirmede gösterdikleri acınası başarısızlık karşısında daha da görkemli görünüyordu. Katerina'nın despotizmi, dönemin en başarılı despotizmiydi.

Ama nasıl ki VI. İvan'ın bıraktığı miras İsveç iktidarıyla boy ölçülebilecek nitelikte değildiye, Katerina'nın imparatorluğunun yükselişi de ancak Batı'da Fransız Devrimi'yle Sanayi Devrimi'nin başgöstermesinin hemen öncesine kadar sürebilirdi. Rus mutlakiyetçiliği -ancak- Napoleon'un askeri hücumunu savuşturacak güçteydi, ama Manchester'ın ekonomik etkisi ve onun ardından ortaya çıkan gelişmeler doğrusu bambaşka şeylerdi. Rus birlikleri Paris'e girdiği sırada bile uluslararası iktidarın temeli değişmekteydi. Elde edilen başlıca arazi parçaları ne kadar geniş bir alana sahip olsa da, buralarda tarım sömürgeciliğinin feodal modeller içinde hızla işleyişe sokulması bile Rus elitlerinin, hızla sanayileşen Batı'nın karşısında durması için yeterli değildi. Bekleneceği üzere, 19. yüzyıla girildikten sonra Rusya, periferik plantasyon ekonomilerinde görülenlere benzer sorunlar (yüksek sayıda lüks tüketim ürünlerinin ithali, gittikçe bozulan ticari dengeler, kalıcı ekonomik ve teknolojik yetersizlik, yurt içindeki girişimciliklere sınırlamalar getirilmesi, köylü kesimin gittikçe moralsizleşmesi ve yoksullaşması) yaşamaya başladı. Bu tabloya karşı ilk siyasal tepki, Fransız devrimci fikirlerinden etkilenmiş genç, yüksek aristokrat kesimden geldi. 1825 Dekambrist isyanı, o dönemde sohbet kulüplerinde ve subayların yemekli toplantılarında şekillenen Güney Avrupa'daki özgürlükçü komplolarla paralellik içindeydi. Aristokrat isyancılar ilerici Batı normlarının yürürlüğe girmesi için devletin gücünden yararlanmak amacındaydılar. Ama Çarizm, İberya monarşilerinden farklı olarak, Napoleon savaşlarından zaferle çıkmış, ayaklanmayı pek zorlanmadan bastırmıştı. Rusya, Polonyalıları, İranlıları veya Türkleri savaşta yenilgiye uğratabilecek kadar güçlü bir Büyük Güç olmayı sürdürmüştü; hâlâ da Doğu'ya, Orta Asya'nın arka bölgelerine yayılabilecek kapasitedeydi.

3) Georgi Fedotov, *Tiazhba o Rossii*, Paris 1982.

Sanayi Hamlesi

Ancak Rusya tekrar Batı'nın gerisinde kalmıştı. 1850'lerde Kırım Savaşı'nın gurur kırıcı etkileri Anglo-Fransız sanayi emperyalizmi çağında Petro modeli Rus mutlakiyetçiliğinin miyadının artık dolduğunu iyice gözler önüne serdi. Rusya bir kez daha Batı'yı yakalama emelleriyle karşı karşıya kalmıştı.⁴ Ancak bu sefer sadece devlet aygıtını veya yönetici elit sınıfı değil, aynı zamanda tüm ekonomiyi ve toplumu gözden geçirmek gerekiyordu. Atalet içindeki emperyal bürokrasi ile toplumla tüm bağlarını koparmış olan egoist soylular, modernizasyonu sağlamlaştırmaya yönelik yukarıdan yapılan her türlü girişime öfke kusmaktaydılar. 1850'lerin başlarında ve 1860'larda bağımsız bir Rus burjuvazisi ortaya çıkmaya ve serpilmeye başladı, ama bu kesimin yükselişi, başka yerlerde kendilerini karteller veya tröstlerle koruyan girişimcileri bürokratik himaye altına girme şeklinde bir güvenlik arayışına sevk eden 1873-1896 dünya ekonomik buhranı⁵ (istikrarsız kâr oranları, büyük düşüşleri izleyen korkunç patlamalar) nedeniyle yarım kaldı. Eğitimli sınıfların önünde ise ülkenin yeniden inşasını sağlayacak yönetici adayları olarak sadece entelijansiya seçeneği duruyordu. 1860'lardaki reformlarda ortaya çıkan bu katman, Rusya'nın modernleşmesi için son hamleyi gerçekleştirmek şeklindeki vatanperver görevlerinin son derece bilincinde olan profesyonel eğitim almış uzmanlardan oluşuyordu. Bu kesim, son Çarist toplum içindeki siyasal mayalanmanın ana kaynağı haline de gelecekti.

Yapısal olarak bakıldığında, bu dönemin Rus entelijansiyası kendini siyasal sorumlulukları uygulamaya geçirememeye (otokrasi çok güçlüydü) ile Batı entelijansiyasının sahip olduğu rahat mesleki bir varoluşa sahip olamama (yerel kapitalist piyasalar çok sayıda avukatı, doktoru ve teknik uzmanı içine alamayacak kadar zayıftı) arasında sıkışmış buldu.⁶ İçinde buldukları bu çifte zorluk, Rus entelektüellerinin enerjileri ve uğraşlarını sanatsal ve felsefi konulara, reform ve devrimle ilgili sıcak tartışmalara ve Don Kışotvari kahramanlıklara yöneltti –çatışmalardan kaynaklanan baskılardan felce uğramış oktokrasi ise kendini miskin bir hareketsizliğe bırakmıştı veya en iyi ihtimalle ufak tefek reformlar yapmanın peşindeydi. Bu gettoda çıkma şansı ancak yirminci yüzyılın başında Rus entelijansiyasının üçüncü nesline nasip oldu. Aceleyle gerçekleştirilmeye çalışılan değişim bir kez daha Rusya'nın uluslararası güç hiyerarşisinde aşağıya kaymasına yol açtı. Devlet eliyle gerçekleştirilen modernleşme hareketi -bu modernleşme girişimi de 1860'larda başlamıştı- sayesinde Rusya'nın yapamadığı her şeyin fiilen gerçekleşmesini sağlayan Uzak Doğu'daki Japonya yenilgisi 1905-1907 devrimini tetikledi. Batı'da, emperyal orduları dağıtan bir Dünya Savaşı'nda Almanya'ya yenilmesi de 1917 Şubat, sonra da Ekim Devrimleri'nin patlak vermesine neden oldu. Her iki durumda da en ciddi iktidar çekişmesi entelijansiyanın kurduğu farklı partiler arasında gerçekleşmişti. Kazanan parti, içlerindeki en radikal, en disiplinli olduğunu; köylü ayaklanmalarını bastırıp devleti yeniden inşa edecek, yabancı işgalleri geri püskürtüp ulusal isyanları kendi bünyesinde eritecek, imparatorluk topraklarının büyük bölümünü yeniden elde edecek kapasitede olduğunu kanıtlayacaktı.⁷

Sovyet S per G c n n Y kselişi ve D ş ş

Beklenmedik zaferlerinin zirvesindeyken Bolşevikler, gelişmiş Batı'da devrim olacağına yönelik umutlarının çok aceleci olduğunu fark ettiler; Marx'ın da, bırakın Rusya gibi tarımın hâkim olduğu bir ülke hakkında, sosyalizmin işleyişi hakkında bile bir tek yazısı yoktu. Ardından yaşanan kargaşa ortamında iktidar eğitimsiz Bolşevik liderlerin eline geçti. Stalin, Marx'ın retorikini ve eskatologya vizyonunu kullandı, ama devletçilikle ilgili pratik konularda kendi acımasız kurumlarına ve Almanların (Wilhelmci savaş ekonomisinin mimarlarından Ludendorff ile Rathenau'nun) devlet yönetimi örneklerine bağlı kaldı. Tarımı ortak kullanıma açan ve İlk Beş Yıllık Plan'ı yürürlüğe sokan 1929-1934 yılları arasındaki Stalinist 'tepeden inme devrim,' Rus İç Savaşı sırasında iş başına gelen diktatör kurumların yardımıyla askeri merkantilizmin aşırı bir versiyonunu oluşturdu. NEP'in (Yeni Ekonomik Politika) Bolşevik fraksiyonculuğunun müdahalesi sırasında moralleri bozulan Parti kadroları birden şevke geldi ve başka bir destansı mücadele macerasına girdiler; bu sefer mücadele, Bolşeviklerin başka kesimlerin yanısıra çıkarlarını koruduğu varsayılan taşra kitlelerine ve milliyetçiliklere karşı yürütülecekti. Parti kadrosu, Stalin'in çevresindeki Parti liderlerinden başlayıp en alt mevkilere kadar, incelikten yoksun ve kıt kafalı memurlarla dolunca, entelijansiya da -çoğu Ekim Devrimi'nde sürgüne gitmiş veya bastırılmıştı- artık tamamen çökmüş durumdaydı. Kendilerinin tarihin yönlenişine kör 'gerici unsurları' bastırmaya

4) Aynı savaşın sonucunda Rus devletinin en yakın akrabası Osmanlı Türkiyesi, 1860'larda Batılılaşma hareketi başlatmıştı.

5) Ostrovski'nin klasik oyununda geçen şu konuşmaya dikkat edin: "Ama Ekselansları, yönetim kurulunda tek bir generalin bile bulunmadığı bir demiryolu konsorsiyumu olur mu?" Osmanlı devletinde Tanzimat döneminin güçlü reformlarını, *zul m* olarak adlandırılan kırk yıllık bir tepki döneminin izlediğini hatırlayın.

6) Entelijansiya, aydınlanma ve devrim arasındaki ilişkilerle ilgili daha ayrıntılı tartışmalar için bkz. benim "The Capitalist World-System and Socialism" başlıklı makalem, der. Alexander Motyl, *The Encyclopedia of Nationalism* içinde, Cilt 1, New York 2001.

7) Türkiye burada da Rusya'yla anlamlı bir paralellik oluşturur. 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinden sonra, askeri entelijansiya içindeki bir grup, imparatorluk geçmişlerini tümüyle reddedip köylüleri bir iç savaşa çağırarak yurtsever bir savunma için seferber etmeyi başarmıştı. Yeni Türk devleti, milliyetçi cumhuriyetçi bir ideolojiyle harmanlanmış olan aynı Alman modeli jeopolitik merkantilizmi benimsemişti. Ancak Türk subayları Rus sivil entelijansiyasının aksine ideolojik açıdan Fransız Jakoben geleneklerinden etkilenmişler ve genellikle Marx'tan ziyade Durkheim okumuşlardı.

adanmış öncüler olduklarına inanan bu terörist kadroların çoğu Büyük Tasfiye hareketinde yok olacak, onların yerini itaatkâr bürokratlar (1938'de yüksek mevkilere gelen ve Brejnev dönemi Politbürosu'nun ayrılmaz bir parçası haline gelecek olan asık suratlı adamlar) alacaktı.

Kapitalist kuşatma korkusuyla güdülenen 1930'lardaki topyekûn sanayileşme hareketi Sovyet toplumunun çehresini değiştirmişti. Stalinist modernleşme hareketinden sağ çıkıp, yaşı kemale ermiş insanların gördüğü toplumsal hareketlilikler ve kültürel değişimlerin haddi hesabı yoktu. Milyonlarca eğitimsiz Rus ve Rus olmayan köylü, sanayi işçisi veya işçi yöneticisi olarak tekrar hayat bulmuş, eğitime adım atmış ve kentsel çevrelerde yaşamaya başlamıştı. Bu hızlı süreç, değişimin genç taraftarlarında iyimserlik ve Sovyet olan her şeyi sadakatle kabul etme duyguları yarattı ve büyük sivil ve askeri inşalara şevkle katılmalarını sağladı. Bunun sonucunda oluşan toplumsal homojenlik genelde, sınıf ayrımı veya ulusal kimliği olmayan gerçek bir komünist toplumun ortaya çıkışıyla ilgili Marksist-Leninist öngörülerin bir kanıtı sayıldı. Sonuç ise kendini, maddi veya insani kayıplar pahasına stratejik hedeflere ulaşmak için kahramanlık seferberlikleri düzenlemeye ayarlanmış bir diktatör devletti. Bu devlet, İkinci Dünya Savaşı'nda ve uzun süreden beri beklenen Batı'dan gelecek saldırıda kendini gösterme imkânı buldu. Çarist öncüllerinden farklı olarak Stalinist rejim, Alman saldırısı testinden yıldızlı pekiyiyle geçti. Sovyet sanayii, tank ve uçak yönünden Nazileri geride bırakmış, Kızıl Ordu Wehrmacht'ı bozguna uğratmış ve Moskova, Doğu Avrupa'nın denetimini eline geçirmişti. Yirmi yıl sonra, SSCB atom silahları ve füzeleri konusunda ABD'yle yarışır hale gelecekti.

Rusya gibi 'geç gelişen' bir ülke açısından bu gerçekten büyük başarıydı. Çoğu kişinin gözünde tüm bunlar, gerekirse adına çok sayıda insanın ölmesine bile değecek şeylerdi; zaman yitirmeden bunları bölgedeki diğer, daha zayıf devletlerin entelijansiya elitine özendirmek için bölgesel girişimlerde bulunuldu. Bir süre bu durum Sovyet modelinin giderek kapitalist Batı'nın hegemonyasına alternatif olacağı izlenimi yarattı. Savaş sonrası kalkınma hareketi ile Sovyet ekonomisinin kısmen askersizleştirilmesinin ekonomik büyüme oranının büyük bir yükseliş göstermesine ve sivil halkın gelir payının hatırı sayılır derecede yükselmesine neden olduğu Kruşçev yönetimi sırasında SSCB, prestijinin doruğuna ulaştı. Sputnik'in fırlatılması -aslen yörünge uçuşları için tasarlanan tümüyle askeri amaçlı bir programdı bu- dönemin, bilimsel ilerlemenin zaferini temsil eden bir simgesi haline geldi. Siyasal açıdan, gizli polisin otoritenin emrine geçirilmesi ve o güne kadar bastırılmış kültürel ve toplumsal arzuların tümünün yer alacağı o sözde erime potasının müjdelediği Sovyet deneyinin geleceğiyle ilgili üst düzey liderler arasındaki tartışmalar ifade edilmeye başlandı.

Parti aygıtı 1960'lı yılların genç neslinin gençlik ateşini hemen -ve çok doğru bir biçimde- tehditkâr buldu. Bu *şestidesiatniki*'ler genelde Stalinist terörün sıkıntısını hatırlamayacak kadar genç insanlardı, ama İkinci Dünya Savaşı'ndaki kahramanlıkları ve 1945'deki sevinç gösterilerini gayet iyi hatırlıyorlardı ve ilk gençlik yıllarına 1950'lerin iyimser, vaatkâr koşullarında adım atmışlardı. Umut dolu beklentileri ve romantik tasarıları tümüyle sosyalistti -veya en azından siyasal açıdan zararsızdı: Dönemin simge şarkısında, Mars'ta elma ağaçlarının çiçeklenmesinin görüleceği günlerin yakın olduğu müjdeleniyordu. Ama görüşleri, mevcut paternalist bürokrasinin soğuk ve ikiyüzlü gerçekliklerine karşı tümüyle yıkıcı bir tutum içindeydi. Nomenklatura, oluş halindeki bu gençlik hareketine engel olmak için elindeki tüm gücü kullandı ve 1964'te Kruşçev'i dönemin ne yapacağını şaşırılmış liderlerinden biri olduğu gerekçesiyle alaşağı etti. Onun tantanasından kurtulduktan sonra bürokrasi aygıtı, önemli değişimlere karşı resmi ve gayri resmi savunma araçlarıyla kendini korumaya alarak rahat bir rutin işleyiş dönemine girdi. Artık sunacağı kahramansı amaçları veya ideolojisi yoktu. Böylece, alttan alta tüketiciliği ve kişisel rahatlığı ön plana alan yumuşak başlı, inceliksiz değerleri savunmaya başladı. Marksist-Leninist ideolojiden böyle açık bir biçimde ayrılma, fiilen sistemli bir şekilde uygulansa da, Marksist-Leninist ideolojinin teorik planda karalanmasına neden olması kaçınılmazdı. Bu da ister istemez kinizm atmosferinin yaygınlaşmasına neden oldu.

Erime Potasından Da İlmaya Do ru

1945'ten sonra Sovyet devleti (savaş benzeri kampanyalara ve sanayi çağı silahlarının kitlesel üretimine göre tasarlanmış bir devlet) uzun bir barış dönemine girdi; ve bu dönemde kendisine çok ters gelen görevlerle yüz yüze geldi: Yani, tüketici ürün ve hizmetlerinin düşük maliyetle, esnek bir biçimde ve devlet müdahalesini gerektirmeden üretimi ve dağıtımını sorunuyla. 1945 ile 1975 yılları arasında Sovyetler'in düşük bir düzeyde başlayan kitlesel tüketim oranı muazzam boyutlara ulaştı. Sovyet devleti artan beklentilere cevap vermekte neden hâlâ aciz kalıyordu? Bu sorunun cevabı, köylülerin hızla Sovyet devletinin dev tekel aygıtının çalıştırdığı maaşlı işçilere dönüştürülmesinde aranmalıdır. Büyük oranda kendi kendine yeten köy hanelerini ortadan kaldırıp, onların dağılmış üyelerini Sovyet sanayiinin, bürokrasisinin ve ordusunun katı kalıpları içine dökmekle Sovyet devleti, işçilerinin tümünün her türlü toplumsal ve fiziksel yeniden üretimlerinin sorumluluğunu üzerine almış oluyordu: Sağlığından eğitimine, refahından gıda ve giyimine, spor ve boş zaman faaliyetlerine kadar. Ama bu durum, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildi. Soğuk Savaş'ın rekabet ortamı Parti'nin Batı'nın tüketim modellerinin kudretli -ve bilinçli bir biçimde pragmatik- teşhir etkile-

riyle baş etmesi gerektiğini öğretmişti. Bu tüketim modellerinin kültür enformasyonu akışının önünü kesmeye çalışmak boşuna bir çabaydı, sadece modern iletişim sistemleri yüzünden değil, aynı zamanda elit tabakanın (daha çok da bu tabakaya mensup kişilerin çocuklarının) kapitalist yaşam tarzlarının çekiciliklerine kapılması nedeniyle de. Nihayetinde iktidar, maddi zenginliklerin tadını çıkarma çekiciliğine de sahipti.

1950'lerin ortalarındaki siyasal birlik havası, daha ziyade yönetici bürokrasinin kendini Stalin'in terörist rejiminin dayanılmaz çalışma baskısından ve tehlikelerinden kurtarmaya yönelik kolektif arzunun etkisiyle oluşmuştu. Ama despot gittikten ve yaygın korku azaldıktan sonra yönetim sistemi ana olumsuz dürtüsünü -bürokratik kadrolar üzerindeki cezalandırıcı merkezi denetimini- yitirdi; ki bu dürtü, aynı zamanda teknik ve siyasal yenilikleri yönlendirmede de önemli bir aletti. Bu arada, şehirli eğitilmiş maaşlı çalışanlar, kolektif taleplerde bulunan potansiyel bir kesim meydana getirdiler (1962'de Novoçerkassk'daki grevi veya yeni Sovyet icadı entelijansiyanın Visotski'nin şarkılarının moda haline gelişinden cılız, ama ses getiren muhalif çevrelere kadar türlü açılardan hissettirdiği canlanışını hatırlayın). Açık kolektif eylemler bastırılrsa da, sanayi işçilerinin elinde hâlâ bir sürü 'zayıfların silahı' vardı: İş yavaşlatmadan açık hırsızlığa veya mal ve hizmetlerin gayri resmi yeniden dağıtımına kadar. Kalitesiz malların tümüyle Sovyetler'e özgü bir durum olduğuna inananlar, günümüzdeki Amerikan otomobillerine baksınlar bir de. Ama Sovyet devleti, piyasa rekabetinin aşladığı disiplini ve güvenilirliği dışlamıştı: Tüm üretim örgütü israfçı, âtil ve kördü.

1970'lerde Sovyet istikrarı bugün Amerika'da yaşanan sorunları benzer sıkıntıları hafifletecek karşıt bir düzen kurabilmiş olsaydı, Sovyet tüketicileriyle devlet arasında sağlanacak geleneksel paternalist bir sözleşme bugün hâlâ varlığını koruyor olabilirdi. 1973'ten sonra düşüş can simidi gibi imdada yetişen petro-dolarlar, Brejnev düzeninin son model silahlar, uzay araştırmaları ve deniz aşırı müşteri arayışı şeklindeki pahalı süper güç harcamalarını içeren bütçesini sübvansede etmişti. Ama daha 1960'larda Sovyetler'in Amerikalılarla girdikleri Ay'a çıkma yarışında başarısız olmaları ve elektronik alanındaki son gelişmelerle aralarındaki uçurumun sürekli büyümesi, süper güçler arasındaki en hassas simgesel rekabet alanlarında sorunların gittikçe büyüyeceğine işaret ediyordu. Sovyet yöneticiler, Batı'yı yakalamak için harekete geçirici kampanyalara başvurmadılar. Bürokrasi aygıtı kendi dertlerine o kadar çok gömülmüştü ki, toplumu galeyana getirmekle falan ilgilenecek durumda değildi. 1980'lerin başlarında ekonomik büyümeyle toplumsal hareketlilik sıfır düzeyine yakındı. Bu durumun yarattığı hayal kırıklığı, yaygın ikiyüzlülük ve bireysel oportünizm Sovyet halkı üzerinde müthiş bir hasar yarattı: Brejnev döneminin çalışma etiğinde ve halkın ahlakında genelde bilinen toplumsal göstergelerle görülemeyen ve ölçülemeyen çöküş, komünizm sonrasında yaşanacak olan zorlukların ilk habercisiydi.

Son, aniden geldi. Korporatif varlığının çelişkileri tarafından eli kolu bağlanan Sovyet nomenklaturası, Kruşçev döneminden beri, alternatif bir örgütlenme tasarımına yapılması gereken o kararlı geçişi yapmadan, çeşitli piyasa disiplini ve demokratik sorumluluk örnekleriyle oyalanmıştı. Birbiri ardına gelen gönülsüz reform girişimleri nihayet Gorbaçov'un perestroyka'sıyla birlikte gerçeklik kazandı; perestroyka, ilk aşamasında Sovyet hayatının tüm alanları üzerindeki merkezi denetimleri sorguladı –ve sonra, hem ekonomi hem de siyaset alanına rekabeti yerleştirmeyi amaçlayan ikinci aşamaya geçmede son derece başarısız oldu. Yurt içinde hüsrana uğrayan Gorbaçov'un bakışını dışarıya çevirmesi zor olmadı. Batı'da yapacağı süksenin hayallerine kapılarak, Doğu Avrupa'yı hiç düşünmeden Batı'ya teslim etti ve yurt içindeki düşmanları kadar dostlarının da kendisini bir kenara itip hiçbir tören yapmadan görevden aldıklarını şaşırarak öğrendi. Onun yerine daha yetenekli bir lider olsaydı bile perestroyka çok geç gelmişti; stratejik baskıların gittikçe arttığı, ekonomik düşüşün hızlandığı, yönetimin gittikçe kemikleştiği ve toplumun moralinin her geçen gün bozulduğu bir ortam söz konusuydu. Ama nihayet Gorbaçov'un yönetimi sırasında fırsat yakalamış olan, artık yaşını başını almış, hınçlı, ama yine de inatla romantik olmayı sürdüren *şestidesiatniki*'nin gülünç duruma düşürülmeye ihtiyacı yoktu. Onların, vasiyeti 1989'da yeryüzüne düşen uydularında herkesin görebileceği bir şekilde yazılmış olan Sovyetler Birliği'ni kurtarma ihtimalleri hiç kalmamıştı. Ama onu yıkacak patlamaya yardım etmişlerdi, zira reformcu komünistler olmasaydı (ve elbette Afganistan'daki askerleri itibarlarını kaybetmeselerdi) SSCB'nin son yöneticileri, Yugoslavya'nın son yıllarında pıtrak gibi çoğalan şovenistler gibi yıkıcı derecede tepkici şovenistler olur çıkarlardı.

B y k D n ş mler

SSCB'nin yıkılışı, Bolşevik deneyin başarısızlığından başka şeylerin de göstergesiydi. Aynı zamanda, devletin toplumsal gelişimin merkezi motoru işlevini sürdürdüğü bin yıllık bir Rus tarihinin sona erdiğine işaret ediyordu. Modern dönemin başından itibaren çevre bölgelerin genel eğilimi, Batı'dan gelen göz korkutucu saldırıların artmasıyla birlikte, devletin güçlendirilmesi yönündeydi. Rus elitleri üç kez bu saldırılara karşı koymuş, ülkelerini hedef alacak en güçlü dış saldırılara bile direnebilecek güçte devletler kurmuşlardı. Her seferinde, büyük kayıplar pahasına zafer gecikmeden gelmiş, sonra rekabet mücadelesinin ilkeleri değişmiş ve devletin değişen yapısının miyadı dolmuştu. IV. İvan'ın başarıları, Avrupa'nın ilk zorunlu askerlik uygulamasıyla oluşturulmuş orduları tarafından, İsveç'in kalkan olarak kullanılmasından da yararlanılarak, sıfırlanmıştı. I. Aleksandr'ın elde ettiği zafer, İngiltere'den tüm Avrupa kı-

tasına yayılan Sanayi Devrimi sayesinde alt edilmişti. Stalin'in imparatorluğu, Batı'ya Ford sonrası bir dünyanın gelişile demode olmuştu.

Ancak bu sefer daha derin bir değişim söz konusuydu. Yapısal olarak, kapitalizm doğası gereği kozmopolittir. Ama tarihsel olarak, paralı adamlar hiçbir kapitalistin altından kalkamayacağı gelir trafiklerinin altyapılarını oluştururken, yardım ve koruma almak için daima eli kılıçlı adamlara ihtiyaç duymuştur. Cenevizli bankerlerin İberyalı Katolik monarşilerin denizde yayılması için para yardımında bulunup peşlerine takıldığı Keşifler Çağı'nda da aynı kural geçerliydi; yatırımcıların dünyanın o egzotik yerlerine giderken güvenliklerinin sömürge ordularıyla yönetimleri tarafından sağlandığı 19. yüzyıl *Pax Britannica*'sında da. Yerel yöneticileri, kabile şeflerini, komutanları veya eşkıyaları 'etkisizleştirmek'; yerlilerden vergi almak, onlara danışmanlık yapmak ve onları eğitmek; yörenin jeolojisini araştırmak, doğal kaynakların yerini belirlemek, tropik hastalıkları tanımlamak; dünyanın her yerinde liman inşa etmek, demiryolu ve telgraf hatları döşemek için mitralyözlü emperyal devletlere ihtiyaç vardı.

Sonra 20. yüzyılın dünya savaşları ve bu savaşların neden olduğu sonuçlar geldi. 1914'te Avrupa'da yaşanan patlama şok dalgaları halinde isyan, sömürgeleşme, devrim ve karşı devrim şeklinde çevredeki emperyal devletlere sıçradı. Sömürgeci Büyük Güçler'in karşılıklı olarak neredeyse intihar etmelerine, bürokratik rasyonalitelere ve özgürlükçü kurumsallıklarına rağmen dağılmanın eşğine gelmeleri, devlet eliyle gerçekleştirilen yeni bir ulusal gelişim döngüsü yarattı. 1917'de Rus Devrimi, yerel entelijansiyaların liderliğinde çevre devletlerinin devrimle kurulması veya yeniden inşa edilmesi sayesinde, kapitalist düzenle rekabet edecek hegemonya karşıtı modeli ortaya çıkardı. Bunun ardıçı şokları 1970'lerin ortalarına, ABD'nin Fransa imparatorluğunun Hindicin'deki kalıntılarının yanında yer alma hatasının bedelini ödediği ve son büyük sömürgelerin, Portekiz'in Afrika'daki varlıklarının uzun süren gerilla savaşlarından sonra siyasal bağımsızlıklarını kazandığı döneme kadar sürdü. Bu anti-emperyalist başkaldırıların zaferlerinde maddi katkısı bulunan SSCB'deki Brejnev rejimi, birdenbiren kendini dev aynasında görerek tarihsel ilerlemenin ön saflarında yer aldığı kuruntusuna kapıldı. Halbuki bunlar kapanmakta olan bir dönemin son çırpınışıydı. Tam da Karl Polanyi'nin ifade ettiği anlamıyla bir Büyük Dönüşüm kapıda bekliyordu.

Bu dünya-tarihsel değişim, SSCB gelişmeye devam ederken ABD süper gücü içinde şiddetli bir krizin yaşanmasıyla birlikte başlamıştı. 1968'de Amerikan devleti Vietnam'da askeri bir başarısızlık yaşamıştı; bu başarısızlığın üstüne ABD, ülke içinde hem savaşa hem de siyahi nüfusun içinde bulunduğu duruma karşı yürütülen dev protesto dalgalarıyla çalkalanıyordu. Nixon yönetiminin iktidarını ve ABD ekonomisini takviye etmeye yönelik yanlış girişimleri 1973-1975 yılları arasında büyük bir geri tepmeyle karşılaştı. Enflasyonun yükselmesi, petrol krizi ile Bretton Woods sisteminin çöküşü arasında Washington, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinden kalan ekonomik ve toplumsal yönetim mekanizmalarını terk etmek zorunda kaldı. Bu dönemin hengâmesinden, yavaş yavaş bugün bildiğimiz küresel serbest piyasa rejimi ortaya çıktı. 1970'lerin başlarındaki krizden kurtulmak için Amerika hegemonyacı konumunu kullanarak sayısız müttefikinin ve müvekkil devletin kaynaklarını ulusa bağlı ekonomik büyüme modelini ve o güne kadar Atlantik dünyada hâkim olmuş olan Fordist sanayi örgütlenmesini geçersiz kılacak bir sistem içinde düzene koydu. Yeni yönetim politikalarıyla korporatif politikaların denenmesiyle ve yeni teknolojiyle yeni üretim sahalarının araştırılmasıyla geçen yirmi yıl içinde farklı analiz okullarının post-Fordizmi, esnek birikimi veya küreselleşmeyi yeniden düzenlediği o siyasal-ekonomik rejim şekillendi. Yeni düzen bürokratik yönetimin yerini mucizevi biçimde atak yapan firmaların ve ürünlerin satışını önceden garantileyen piyasaların aldığı şekilde şık iddialarda bulunacak durumda değildi. Gerçekte, Amerika'nın ulusal hükümetlere dayatılan ekonomik engelleri ortadan kaldırmaya yönelik hamlesi, denetimin kamu politikalarının baskılarına çok daha kapalı, özel ve uluslararası bürokrasilerin eline geçmesine neden olmuş, elit kesimin içindeki etkileşimler Davos hükümlerine uygun olarak daha az biçimsel şebekeleşmeye doğru evrilmişti (veya önceki haline dönmüştü). 1980'lerin ortalarında, şekillenmeye başlayan küresel sistemin dış hatları artık belli olmuştu. Ulusal gelişim döngüsü o güne kadar kapitalist dünya piyasalarının çerçevesini sürekli sarsmıştı; ama sonunda bunlar daha esnek olduklarını ve, Schumpeter'in düşündüğünün aksine, devrimlerle sömürgeleşme hareketlerinin geri tepmelerinden yararlandıklarını kanıtladılar.

Rusya'nın niş Sarmalı

1945 sonrası dönemin katılıkları ve sınırlamaları ABD'de, ülkenin hâlâ zengin ve kurumlarının henüz sağlam olduğu bir dönemde bile, bir rejim krizi olarak yaşanmıştı. Yirmi yıl sonra, kendisinden daha yoksul ve zayıf rakibi Sovyetler Birliği, baskılarla dolu benzer bir dönemden geçecek, ama daha büyük çaplı sonuçlarla karşılaşacaktı. İlk önce Üçüncü Dünya gerillalarına karşı yaptığı savaşta aşağılık bir açmazda kalmanın şoku geldi (Sovyetler'in Afganistan'daki durumu, ABD'nin Vietnam'daki durumuna çok benziyordu); Afganistan'daki durum Sovyetler'de askeri masrafların artmasına, ardından yönetimdeki elit kesim içinde güven eksikliğine ve çelişkili tasarıların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunun sonucunda ulusal ve demokratik protesto dalgaları yayılmaya başladı (ilk dalga 1980'de Polonya'da patlak ver-

di); zira ülke, yönetenlerin devam edeceğine söz verdikleri yirmi-otuz yıllık bir refah döneminden sonra ciddi bir ekonomik krize sürüklenmişti. Bir kısır döngü başlamıştı: Yönetim ne kadar az meşruiyetle ve ne kadar az kurumsal kapasiteyle gerçekleştirilirse, o kadar az kaynak elde ediliyordu. Amerikan devleti hâlâ Batı Avrupalı ve Asyalı müttefiklerinin sadakati ve rezervlerinden yararlanabiliyordu. Oysa SSCB, Doğu Avrupa'da ve Sovyet blokunun Üçüncü Dünya ayaklarında bunun tam tersi bir durumla karşı karşıyaydı. Stalinist askeri-sınai toplu üretim modeli (aynı şekilde 1920'lerin Amerikan Fordizminden etkilenecek şekilde hazırlanmıştı bu model) elektronik çağda geçerliliğini yitirdi ve 1980'lerin sonlarında parçalandı –un ufak olmuş parçaları o zamandan beri felç durumda. Ulusal bürokrasinin danışmanlığında otokrasi tasarısı, ahlâki ve mali iflasla son buldu.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü 1945 sonrası jeopolitiğinin son artıklarını da sildi süpürdü ve yeni Büyük Dönüşüm'ün tam gaz başlamasına uygun zemini hazırladı. Küreselleşme, dünyanın büyük kısmında özel kuruluşlara devletin sırtındaki kamburdan kâr elde etmek için önemli fırsat yarattı. Korporatif yatırımcılar artık iki yüze yakın ulus-devletin onları cezbetmek için birbiriyle rekabet edişinin keyfini sürmeye başladılar. Çağdaş hükümetler, özellikle de Batılı olmayan ülkeler, yabancı piyasa operatörleri için altyapı düzenlemelerinin masraflarını karşılamak, işçileri eğitmek, ülke refahını sağlama alacak güvenlik ağları oluşturmak, yabancı varlıkların mevcudiyetlerini ve güvenliklerini garanti altına almak zorundadır. Gelecek vaat eden kişilere Dünya Bankası gibi küresel gözlem kuruluşlarından özel ders ve maaş, ayrıca misyonerlerin o soylu ve naif davalarını üstlenmiş olan bir sürü hükümet-dışı kuruluştan yardım imkânları sunulmaktadır. Asilerle yavaş çalışanlar köşeye itilmeyle ve açlığa mahkûm edilmekle cezalandırılmaktadır. Bu, artık formel emperyal yönetime ihtiyaç duymayan bir rejimdir. Bizatihi ulus-devletler bu dünya sistemini destekleyen özlü yapılarıdır, ama devletlerle piyasalar arasındaki güç dengesi artık değişmiştir. Yeni ortaya çıkan diğer koşulların yanı sıra bu, savaşın yayılma için güvenilmez bir yol olduğu -intikamın tam karşısı olduğu (Kuzey Amerikan hegemonların savaşla ilgili düşüncelerinin aksine)- ve devletin ofislerinin kitlesel hareketlerle ele geçirilmesi anlamındaki geleneksel devrim fikrinin, piyasaların da ulusal hükümetlerin, özellikle de daha zayıf Batılı olmayan hükümetlerin, el uzatamayacağı bir alana çekilmesi bağlamında saf dışı bırakıldığı anlamına gelmektedir.

Küreselleşmiş piyasa rejimi şu üç koşul karşılandığı sürece varlığını sürdürebilecektir: Son ekonomik genişlemenin sürmesi; ABD'nin ideolojik, diplomatik ve askeri hegemonyasını sürdürmesi; ve piyasa operasyonlarının körüklediği toplumsal karışıklıkların refah veya politika yöntemleriyle sürekli kontrol edilmesi. *Rebus sic stantibus*, küreselleşmenin bugünkü biçimine bir on yıl kadar daha ömür biçebiliriz belki. Ama bu yeni düzen bir ülkeye, tarihsel kimlik bağlamında, dünyadaki diğer ülkelere daha fazla sorun yaratabilecek niteliktedir. Rus devleti bugün belki de tarihinde hiç karşılaşmadığı şiddetli açmazlarla karşı karşıyadır; üstelik bu açmazlarla karşılaşmasının nedeni sadece topraklarının küçülmesi değildir, aynı zamanda temel varlıklarıyla geleneksel yönelimlerinin muazzam bir şekilde değer kaybına uğraması da buna neden olmuştur. Küresel tarzda bir kapitalizm, askeri gücü ve jeopolitik safraları arttırmakta uzmanlaşmış -Rus ve Sovyet yöneticilerin yüzyıllar boyunca yaptığı bir şeydir bu- merkantilist bürokratik imparatorluklara taban tabana zıt bir düzendir.

Orta Yerden Çatlama

Sovyetler Birliği durduk yerde çökmemişti; Batı onun çöküşünü zevkle seyrediyordu. Yukarıdan veya aşağıdan yapılan çalışmalarla da alaşağı edilmemişti. Daha ziyade, orta yerinden yaşadığı bir iç patlamayla sarsılmış, farklı bürokratik küflerin etkisiyle kurumların çizgi yerinden çözülmeye başlamıştı. Dağılma, orta rütbeli subayların Gorbaçov'un sistemin liderine yakışmayacak döküntülüklüğüne tepki göstermesinden ve haklarını yeni yeni aramaya başlamış olan astlarının baskısını hissetmelerinden sonra başgösterdi. 1989'da Doğu Avrupa'da başgösteren ayaklanmalar gösterileri ateşledi. Çözülme sürecinde başı çeken, zaten dağılmış bir Genç Komünist Birliği'nin özellikle kinik unsurları olmuştu. Onların uyanışını, ulusal cumhuriyetlerle Rus taşra bölgelerinin yöneticileri, ekonomi bakanlıklarının üst düzey bürokratları ve bölüm şeflerinden menajerlerine kadar tüm süpermarket çalışanları izledi. Geçmişteki gerileme dönemine girmiş birçok imparatorlukta olduğu gibi, burada da en alt düzeydeki köylüler -imparatorların güçsüzlüğünden cesaret alan ve kapıda bekleyen kargaşadan korkan köylüler- en yakınlarındaki varlıklara hemen el koydular. Köylülerin bu yağma hareketine, Ivan Szeleny'nin alaycı bir yaklaşımla 'komprador entelijansiya' adını taktığı yuppie adaylarından eski karaborsacılarla gangsterlere kadar çeşitli kesimlerin yer aldığı açık göz işgüzarlar da katıldı. Bu *belahı* çete içinde en şanslı olanları, o ünlü komünizm- sonrası baronları haline gelecekti.

Vahşi özelleşme -*prikvatizatsia*- büyük oranda burada kaldı. Orta direğini yitirdikten sonra eski Sovyet iktidar piramidi parça parça dağıldı. Eski nomenklatura kamu varlıklarına *yasal* veya *fili* mal hakkı uygulamasını gerçekleştirmenin yollarını aradı, ama etkili devlet kurumlarının yokluğunda bunu başaramadı. Genelde korkunç şeylerin gerçekleşmesi pahasına, ama aslında gayet mantıklı biçimde bazıları sabit varlıklarını likidite edip yağmalardan elde ettikleri paraları dışarıdaki off-shore cennetlerine transfer ettiler: 1990'larda meydana gelen birçok şiddet suçunun ve birçok rüş-

vet skandalının kaynağıydı bu. İhraç edebilecekleri varlıklardan veya geçerli alternatiflerden yoksun diğer yöneticilerin çoğu, Sovyet dönemi uygulamalarını genel düşüğe uygun uyarlamalarla yeniden başlattılar; nüfuz bölgelerinde topyekün bir sosyo-ekonomik çöküntü yaşamamak için sırtlarını, geçimlerini öyle veya böyle yerel sanayilerden karşılamak zorunda olan taşra yöneticilerine dayadılar. Paraya dayalı ekonomiden geri çekilme hareketi, neo-klasik ders kitaplarının tahmin edemediği yaygın bir tepkiydi. Halkın elit kesimle karşılıklı bağımlılık içinde olduğu bölge ağlarında sıkça rastlanan girişimciler arasında takas ve para yerine geçen diğer mallarla alışveriş yaygın hale geldi; bu, rüşvetin daha da artmasına neden olabilecek bir formüldü, zira bu tür alışverişler siyasal patronların, gölge bankaların veya doğrudan şantajların varlığını gerektirmekteydi.

Bu arada, çürümeye yüz tutmuş sanayi çevrelerine hapsolmuş olan Sovyet sonrası halk kitlesi, maharetleri ve esnekliklerini ellerinden geldiğince kullanarak günlük hayatlarını mazbut bir biçimde idame ettirmeye çalışıyordu: İş arıyor, çocuklarını okula yolluyor, tatile çıkıyor, günlük tarım işçiliği ve küçük ticari işler yaparak evlerinin bütçesine ek katkıda bulunuyorlardı. Yeltsin'in Rusyası Brejnev'in SSCB'sine benziyordu, yalnız bu daha küçük, daha yoksul, daha kaotik ve daha başıboş bir ülke tablosuydu. 1990'ların Rus toplumunda gözlenen eğilimlerin çoğu 1970'lerdeki veya daha önceki yıllardaki eğilimlere kadar uzanıyordu. Sovyet çerçevesi içinde kapalı kalmadıkları için bu eğilimler 1991'den sonra ortaya çıkmıştı. Michael Burawoy bu süreçleri Rusya'nın sınırsız tersine-evrimi olarak adlandırmaktadır.

Yeltsin'in Başarısı

Ekonomik açıdan, Rus kapitalizminin bu restorasyonu suç ve rüşvetle dolu, bozulmuş toplumsal endekslerin izlediği köhne ve irinleşmiş bir macera olduğunu kısa zamanda kanıtladı. 1990'larda Gayri Safi Milli Hasıla küçüldü, maaşlar dibe vurdu ve nüfus artışı düştü. 2000 yılında ise nüfusun üçte birinin resmi yoksulluk sınırının altında bir yaşam sürdüğü ve gelir eşitsizliğinin üç kat arttığı görüldü.⁸ Bu ürkütücü sahne, CPSU'nun [Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)] eski Sibiryaya kanadının sapkın bir ürünüydü. Sovyet sonrası Rusyası'nın yöneticisi olarak Yeltsin, sınırlı da olsa gerçek yeteneklere sahipti: Meclis entrikalarında ve asları yönetmede usta biri olarak gerektiğinde halkın önünde gösterişli emprovizasyonlarla ve kendini kaptırarak gösteriler yapabiliyordu. Başka bir dönemde olsa, bu özellikleri -kaba bir açgözlülük ve yetersizlik, sarhoş soytarılıkları, uzun süren atalet- onun lider olarak taşıdığı sorumluluklarla asla bağdaştırılmazdı. Amiyane bir tabirle, adam denecek tarafı yoktu. Gaidar'ı 'şok terapisi'ne atayıp, ardından onu ıskartaya çıkardıktan sonra ülkenin seçimle iş başına gelen ilk meclisiyle hemen kavgaya tutuştu. Meclisi yoğun bir tank ateşiyle dağıttıktan sonra hileli bir referandumla otokratik bir meclis kurdu, ardından Çeçenistan'da yıkıcı bir savaş başlattı. Popülaritesinin iyice düştüğü bir sırada iktidarını yeniden elde etmek için askeri darbe girişiminde bulunmayı düşünürken, onu yeniden seçtirmek için Amerikalı kampanya menajerleri kiralayan mali oligarşi yöneticileri tarafından son anda kurtarıldı. Yönetimdeki ikinci dönemde yaşanan mali çöküş bu dönemin en önemli olayıdır; bu mali çöküş Rusya'yı artan dış borçlarını ödemeye zorladı ve rublenin büyük oranda devalüasyona uğramasına yol açtı.

Ancak yine de Yeltsin'in yönetimi, deyim yerindeyse, etkileyici derecede başarılıydı. Rusya'da her standart piyasa ekonomisine geçiş girişimi daima kaotik ve uzun bir süreç oluyordu. Bunun ilk koşulu geri dönülmez bir biçimde kapitalizme bağlı siyasal bir sistemdi. Yeltsin -iktidarının sonlarına doğru- bu sistemi oturtmayı da başardı. Bunu, kısa bir süre sonra çoğu Rusun gözünde itibar kaybetmesine rağmen başarmıştı, çünkü dönemin üç kararlı gücünün desteği arkasındaydı: Batı, oligarşi patronları ve entelijansiya. İlk adı geçen güç, tabii ki en önemli olanıydı. Amerikalı ve Avrupalı yetkililer ondan emindiler. Dönemin üst düzey siyasal danışmanlarından birinin dediği gibi, "Yeltsin'in en iyi tarafı anti-komünist olmasıydı." Bu her şeyi açıklıyordu. Herhangi bir pot kırsa da, hareketleri bayağı veya yılışık olsa da, Clinton yönetimi ondan desteğini esirgemeyip onu Reformların Garantörü ilan etti. Rus devletinin ödeme gücü tümüyle Batı kredilerine bağımlı olduğu için IMF'ye operasyon yasalarını görmezden gelmesi tembhlendi, IMF de Aile'yi parasal yardım anlamında sonuna kadar destekledi. Yeltsin'in karşısına çıkabilecek tüm adaylar, Batı'nın Kremlin'i ele geçirme çabalarını etkisiz kılacak vetonun farkındaydılar ve hiçbirini davasını ciddi olarak ortaya koymuyordu. Onlara göre, ekonomide kârlı olan her şeyi cebine indirmiş bir avuç mali oligarşi patronu, kazandıkları milyarları Yeltsin'in iktidarda kalmasına borçluydular ve iyi gününde de kötü gününde de onu korumaktan vazgeçmeyeceklerdi.

Strobe Talbott ile Boris Berezovsky'nin iyi niyeti her ne kadar iyi bir koz sayılsa da, rejimin ülke içinde az da olsa toplum desteğine ihtiyacı vardı. Rejim bu desteği daha çok önceki entelijansiyanın saflarında buldu; bu entelijansiyanın genç ve iyi yerlere yerleşmiş unsurları nihayet meslek sahiplerinden oluşan bir orta sınıfa (Batı görünümü, varlıklı ve toplumdan bağımsız bir sınıfa) dahil olabilecekleri duygusuna sahiptiler. Bu tabaka doğal olarak liberal bir görüşe sahipti, zira deneyimini ziyadesiyle yaşadığı kendini kayıran bir devlet bürokrasisinin keyfilğine karşı kendini korumak zorundaydı. Ama bu istekli orta sınıf 19. yüzyıldaki öncüllerinden daha Batıcıydı, çünkü Batı artık sadece iyi bir

8) En son veriler için bkz. Economist Intelligence Unit, *Country Profile-Russia 2001*, s. 30 vd.

hayatın kaynağı değildi, aynı zamanda siyasal ve kültürel tanınmanın da kaynağıydı. Rus halkının pek eğitilmiş olmayan kesimiyse bu tür konulara aldırış etmiyordu; bu kesim en iyi ihtimalle yeni bir 'normal Avrupalı' (*po-evropejski normaly-ne*) Ruslar eliti için potansiyel bir seçmen kesimini oluşturmaktaydı. Tüm bunlar daha ziyade tipik bir yarı çevresel durum yaratmıştı: Meslek sahiplerinden oluşan istekli Batı tarzı bir orta sınıf ile küçük mal sahipleri, otokratik iktidarın önünde engel oluşturabilecek ve zaman içinde onun demokratik bir yapı kazanmasını sağlayacak geleneksel bir burjuvazinin boşluğunu doldurmaya adaydı.

Rusya'da bu tabaka, neo-Çarist üç renk altındaki Kremlin'e iki koldan bağlıydı. Eski Politbüro üyesi ve bırakın liberal olmayı, entelektüel bile olmayan Yeltsin, buna rağmen komünist bürokrasinin üst düzey liderliğinden uzaklaştırıldıktan sonra coşkulu liberal reformculardan oluşan entelijansiya önderlikli bir blokun yardımıyla iktidara gelmişti. Ağustos 1991'deki askeri darbe girişimine karşı direnişin önderliğini yapan ve SBKP'nin yasal varlığını sona erdiren kişi oydu. Bu tarihsel borcun dışında ve ondan da önemlisi, genelde Yeltsin'in meşruiyeti ile araçları -iktidara geldikten sonra- entelijansiyanın kendine özgü nedenlerle sabırsızlıkla beklediği Batı'dan gelmişti. Dolayısıyla, Yeltsin'in politikaları ne kadar şüpheli olursa olsun fark etmezdi, entelektüeller onunla asla baş edemezlerdi. Ama zaman içinde bölünmeler ortaya çıkmaya başladı. Başkan danışmanları, medya çalışanları, reklam yöneticileri, vb. yeni rejimden kâr ve konum elde ederken -başka bir deyişle, *yeni zenginlerle* veya 'Yeni Ruslar' *mayetiyle* birleşirken- diğer bir kesim eski ideallere bağlı kalarak bölünmüş, gittikçe etkisini yitirmeye başlamıştı. Bu ikinci kesimin görüşleri, sesini özellikle 1993 Çeçen Savaşı'nda (son derece karşı olduğu bu savaş sırasında) duyuran ideolojik bir tasarı olan *NTV-Itogi-Segodnya-Ek-ho Moskvu* kompleksinde ifadesini buldu. Tek alternatif Zyuganov'un gerici neo-komünizmi olduğu sürece bu grup Yeltsin'i desteklemeye kararlıydı. Ama Yeltsin'in ikinci yönetim döneminin sonuna yaklaşılırken, onun ayrılacak olmasından dolayı ortada hissedilir derecede bir rahatlatma havası esmeye başladı.

Anti-Gorbaçov

Yeltsin'in 1999'un Ağustos ayından Aralık ayına kadarki dönemde cumhurbaşkanlığı yetkisini kullanarak bulunduğu faaliyetler (önce Putin'i Başbakan atamış, sonra görevden çekilerek onun otomatik olarak Cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştı) 2000 sonbaharında yapılacak seçimlerde onu geride bırakmak için çeşitli manevralar yapan siyasal rakiplerinin şaşkınlıktan donakalmasına neden oldu. Bu hile muhtemelen Kremlin'in iyi ödüllendirilen kumpasçıları veya bu kiralık Rus entelektüellerinin kendileri için kullandıkları adla 'siyaset teknisyenleri' tarafından öncelikle 'Aile'yi -Yeltsin ve kızlarını, Chubais gibi mabeyncileri ve önde gelen oligarşi patronlarını- gelecekte yapılabilecek yasal uygulamaların risklerine karşı korumak amacıyla tezgâhlanmıştı. Putin'in göreve geldikten sonraki ilk icraatı, patronunun yargılanmasını önleyen dokunulmazlık kararını onaylamak oldu. Görünüşte Cumhurbaşkanı'nın bu şekilde selefini seçmesi, *dedazo* adlı Meksika'daki o eski uygulamaya benziyor gibiydi. Ama PRI prosedürü, ortada olmayan kurumsal bir istikrara bağlıydı elbette. Bu prosedürün Rusya'da sorunsuz biçimde işlemesi pek ihtimal dahilinde değilmiş gibiydi.

Moskova'da tam vaktinde yaşanan patlamalar ve Dağıstan'da çıkan çatışmalar her şeyi değiştirdi. Başbakanlık koltuğuna oturalı daha bir ay geçmemişti ki, Putin bu olayları durdurmak üzere Çeçenistan'a karşı büyük çaplı ikinci bir savaş başlatmayı düşünmeye başlamıştı. Seferberlik -ağır bomba uçakları, tanklarla toplar, büyük alaylar- uzun süreceği düşünülerek ve ayrıntılı bir biçimde hazırlanmıştı. Yeltsin ona Cumhurbaşkanlığı'nı teslim ettiği sıralarda Putin, sıradan insanların hayatlarıyla ülkenin bütünlüğünü tehdit eden bir terörist grubunu yok ettiğini iddia ediyordu. Yapılan anketlerde oy oranı birkaç hafta içinde müthiş bir yükseliş göstererek neredeyse sıfırken tavana vurdu. Yeltsin'in vasiyetini yağmalamak için rekabete hazırlananlar ise bu beklenmedik kafiye balıklama atladılar. 2000 sonbaharında Putin, Yeltsin'in tüm oylarını da silip süpürerek Cumhurbaşkanı seçildi.

Bu KGB albayı kendi tarzını ortaya koydu ve ansızın devletin baş tasarılarına Gorbaçov'un paradigmatik bir karşıt imgesini yerleştirdi. Rusların çok az konuşan, etrafa maço zindeliği ve iş disiplininin taviz vermediğini belli edip sert bir hava saçan, muhabirlerden ve meclisteki gevezeliklerden hoşlanmayan, askeri-sınai kompleksini öven, etnik ayrımcılara karşı elindeki tüm gücü kullanan ve ulusal disiplinden yana olan bir liderleri vardı şimdi. Ama özünde, en çarpıcı özelliği, Yeltsin'inkiyle taban tabana zıt bir kişiliğe sahip oluşuydu. Aslında siyasal anlamda, Putin'in iktidar formülü bazı açılardan halefinden apartılmıştı. Batı, ortada restorasyonun devam etmemesi gibi bir sorun olmadığından emin olduktan sonra daha önce sözünü ettiğimiz nedenlerden (Avrupalılar Çeçenistan'daki kıyımdan şikâyetçiydi, Amerikalılar IMF'ye teminat vermekten ve çokulusçuluk ritüellerinden elini eteğini çekmişti) dolayı bu yeni devlet adamıyla arasına mesafe koydu. Entelijansiyanın büyük bölümü, her ne kadar Çeçenlere karşı yapılan ikinci savaş konusunda birinci savaştakine oranla seslerini daha az yükseltmişse de, Sovyet korporatif yasalarına hiç dokunmamış olan bir gizli polis yetkilisine duydukları güvensizliğin üstesinden bir türlü gelemediler. Yeltsin'in yönetimi sırasında kendilerini az çok özgür hissetmiş olan oligarşi patronları, dize getirmek için onlara gözdağı vermekten veya onları tutuklamaktan geri durmayan bir iktidarın yönetimi altında hiç de rahat değildiler.

Ama muhasebe defterinin bu kısmındaki görece siyasal yatırım kaybını, geniş tabanlı bir halk desteği, kurumsal aygıtların sıkı denetimi ve Yeltsin dönemindekinden çok daha iyi bir ekonomik iklim ziyadesiyle karşılıyordu. Yeltsin açısından hep sorun çıkarmış olan Duma, şimdi, Putin'in oy sandıklarından zaferle çıkması için hemen tekrar göreve çağrılan itaatkâr bürokratların oluşturduğu Başkanlık kurulunun ılımlı çoğunluğuyla birlikte hareket eden ehil bir birlikti. Çoğu Yeltsin'in kafasının dumanlı olduğu günlerde sınırsız yetkilere sahip tümüyle özerk yöneticiler haline gelmiş olan bölge valilerinin yetkileri merkezden gönderilen bir dizi 'tam yetkili' görevli tarafından sınırlandırılmıştı. Bağımsız yayıncılık yıldırlanmış veya etkisiz hale getirilmişti; Kremlin, bir zamanlar Gusinsky'nin imparatorluğu olan şeyin denetimini ele geçirmiş ve rüşvete eskisinden çok daha düşkün olan medyayı potansiyel muhalefeti önemsiz göstermek veya onu susturmak için kullanmaya başlamıştı. Rus devletinin bu şekilde yeniden merkezi bir hale getirilmesinde son iki yılda yaşanan ekonomik gerilemenin -kredi borçlarını ödeyemediği 1998'den beri rublenin beş kat değer kaybetmesi ve petrol fiyatlarının tavana vurması- etkisi büyüktü. 2000 yılında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri ilk kez bütçe tekrar düze çıkmış, ticari artık değer oluşmuş ve yüzde 8'lik bir ekonomik büyüme kaydedilmişti. Bu hâlâ hassas bir iyileşme sayılmaktadır, ama toplumun her kesiminde etkisini hissettiren bir gelişmedir.

Dolayısıyla, sıradan Ruslar yeni ayık, çalışkan cumhurbaşkanlarından memnun kaldılar. Yine de bu derin bir destek değildi; tümüyle halkın giyabi bir desteğiydi. Politikacılar diğer destek gruplarını, alternatifleri olmadığı için, böbürlenmiş konuşmacılar veya yiyici manipülatörler olarak Rus sahnesinde görünmesine izin verdiler. Rusların sessiz çoğunluğunu genelde çevrelerinden yalıtılmış halde yaşayan, yıpranmış, mümkün olduğunca dürüst biçimde iki yakalarını bir araya getirmeye çalışan, kahramanlıkla alakaları olmayan, cahil, orta yaşlı insanlar oluşturur. Bu insanlar yirmi yıl boyunca umutlarının oynandığına şahit olmuşlardı: Brejnevçiliğin ölümcül alacakaranlığını, perestroyka'nın yalancı heyecanını yaşamışlar, Yeltsinli yıllarda ülkenin parça parça çürüdüğüne ve kinizmin yayıldığına şahit olmuşlardı. Son derece yorgundular ve halkı galeyana getirmek için yapılan her türlü teşviğe karşıydılar. Bir zamanlar faal bir hayatın katalizörleri olan Rus entelijansiyasının durumu da pek parlak sayılmazdı. Son on yıl içinde Rus entelijansiyasını oluşturan kesimin büyük bölümü mesleğiyle ilgili neredeyse hiç para getirmeyen işlerde çalışmak zorunda kaldığı (Moskova Üniversitesi'nde profesör maaşı 80 dolardır) ve gelir düzeyi korkunç biçimde düştüğü, yeni çağda kültür ve iş çevrelerinde rüşvet arttığı, belki bunlardan da önemlisi, Rusya'yı 'normal', refah ve demokratik bir toplum haline getirmek için hazırlanan bunca tasarrufla ulusun kendi kimliğiyle ilgili utanç verici bir karikatüre ve bu kimliğe ihanete dönüşmesinden dolayı ahlâki bağımsızlığını yitirdiği için demoralize oldu ve toplumsal bir güç olma vasfını yitirdi. Yakın zamanlarda yapılan anketler, Rus gençlerinin resmi kurulan partilerin hiçbirini desteklemediğini gösteriyor.

stikrar ve Çeçenistan

Arkasına halkın üçte ikisini almış olan Putin'in Alexander Soljenitsin, Mihail Gorbaçov, Yegor Gaidar, Roy Medvedev ve Tatiana Tolstaya gibi bir arada düşünülemez isimleri destekleyebilmesi, işte bu tür koşullar altında gerçekleşebilmişti. Ofisinde gösterdiği performans pek yüksek beklentilerle karşılanmamıştı. Tüzel vergi reformu, kısıtlı ekonomi deregülasyonu ve toprağın özelleştirilmesinin ilk adımları yoldadır. Diğer taraftan, askeri reform o zamana kadar mali kaynak yokluğuna ve yüksek rütbeli subayların uzun vadeli kaygılarına karşı ilgisiz kalmıştı. Uluslararası düzlemde ise, Kursk'un batışı, Rusların Balkanlar'daki rolünün etkisizleşmesi ve Alman hükümetinin Sovyet borçlarını silmeyi reddedişi, Putin'in Cumhurbaşkanlığı'nın ilk yılının temel özellikleriydi. Ancak, bir hükümetin halkına yönelik temel iddiası onlara istikrar sağlamak olduğunda vasat bir sicil hükümetin gerilemesine neden olmaz. İstikrar Putin'in parolasıydı ve halkın büyük çoğunluğunun onu kabul edişini sağlayan kilit bir unsurdu.

Ancak istikrar daima göreceli bir şeydir. Çoğu Rusa göre, Putin'in yönetimi Yeltsin'in yönetimiyle karşılaştırıldığında şu an için sakın ve yöntemsel görünebilir. Tankları Grozni'yi bir kez daha bombaladıktan iki yıl sonra Rus Ordusu, Çeçenistan bataklığına eskisinden daha derin biçimde battı.⁹ Rus Ordusu'nun katliamlarıyla zulmünü arttırması, Moskova'ya karşı yürütülen gerilla direnişini daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. Vahşileşmiş askerlerinin kayıp sayısı, gerillaların ülke dışına atıldığı 1996 yılının kayıp sayısına ulaşmak üzere. Putin'in yapmayı düşündüğü şey, muhtemelen direnişin kırlamayacak nitelikte olduğu Çeçenistan'ın dağlık bölgelerini sürekli abluka altına almak ve ovadaki halkı ikinci bir iç diaspora şeklinde dağıtmak. Ama diaspora, milliyetçiliği de besler; tabii liderleri rüşvetle beslenmediği sürece. Çeçenistan'daki bu fiyaskonun sürmesine engel olmak için Moskova'nın hantal ve moralsiz ordusunun katı baskılarına son verip dolaylı yönetim gibi daha incelikli emperyal taktiklere başvurması gerekiyor. Ancak tarihsel olarak, Rus bürokrasisi (ister Çar yönetiminde olsun isterse Stalin, ister Yeltsin yönetiminde olsun isterse Putin) sınırdaki bu kabilemsi toplumu daima sert, doğrudan baskı yöntemiyle yönetmeye çalışmıştır. Bugün, on yıllık bir hıyanet ve şiddetten sonra, Çeçenlerin Moskova'ya duydukları nefret kolay kolay geçeceğe benzemiyor.

9) Ayrıntılar için bkz. benim "Che Guevaras in Turbans" başlıklı makalem, *NLR I/237* içinde, Eylül-Ekim 1999, s. 3-27 [söz konusu makale Türkçe'de "Sarıklı Che Guevara'lar" adıyla Özcan Özen ve Osman Akinhay'ın hazırladıkları *Çeçenistan: Yok Sayılan İke* başlıklı derlemede yer almıştır: Everest Yayınları, Kasım 2002].

Çeçenistan'da zafer kazanma iddiasıyla iktidarının sürekliliğini sağlamaya çalışırsa, Putin'in kötü bir açmazla karşı karşıya kalması veya gelecek seçimlerden yenik çıkması işten bile değildir. Sıradan Rus halkı onun peşinden gittiyse de, görüşleri emperyal amaçlarına veya ulusal kinciliğe yabancıdır. Çeçenistan'daki savaşı ancak oraya giden askerler kendi çocukları olmadığı, zorunlu askerlikten kaçacak paraları veya becerileri olmayan proleter banliyölerin gençleri olduğu sürece destekleyeceklerdir. Vietnam ve Afganistan deneyimleri bu şekilde verilen ilk desteklerin zaman içinde güvenilmez olduğunu kanıtlamıştır. Entelijansiya ise daha güvenilmezdir. Rus liberaller, öncelikle kendilerini Batı'yla tanımladıkları ölçüde, kültürel anlamda halktan koştuklarını gördüler. Bunlar, Polonya'nın, Maceristan'ın veya Baltık devletlerinin daha başarılı sosyalizm-sonrası entelijansiyasının yaptığı gibi, milliyetçi duygularla cilalanmış geniş bir siyasal blokla bir araya gelip *aynı zamanda* Avrupa'dan makul ölçüde kabul görme beklentisi içinde olamazlar. Toplumsal ve coğrafi anlamda Moskova, St. Petersburg ve diğer birkaç kent içinde yalıtılmış halde bulunan Rus entelektüelleri, Çeçenistan'daki katliama ucundan kıyısından bulaşmış olmanın suçluluğunu yaşamaya mahkûmdurlar ve başka herhangi bir gruptan daha erken bir dönemde parçalara ayrılması kuvvetle muhtemeldir. Bu yaz itibarıyla, öyle görünüyor ki Putin, ne kazanabileceği ne de kurtulabileceği bir savaştan sıyrılmanın yollarını aramak durumunda kalacak.

Kahıcı Zg r l k Operasyonu

11 Eylül'de uçaklar gökyüzünden bomba gibi yağarken Rusya'daki durum böyleydi. Çeçenistan'daki katliam, ansızın tüm uluslararası toplulukların terörizme karşı verdiği savaşın ön cephesi haline geliverdi. Mırılıta halinde de olsa hâlâ barışçı bir anlaşmanın gerekliliğinden söz eden Rusya'nın savaş çabalarına karşı yapılan tüm eleştirileri susturdu. Batı'dan akıl alan entelijansiya, barbar bir fundamentalizme karşı uygarlık davasının üzerine atladı hemen. Uzun süreli önyargıları bir kenara bırakan Kremlin, Amerikan savaş makinelerini Orta Asya'daki arka bahçesine buyur etti. Diplomasi tarihinde yeni bir sayfa açıyordu artık.

'Kahıcı Özgürlük Operasyonu' SSCB'nin çöküşünden beri Rusya'nın küresel kapitalizm dünyası içindeki geleceği sorununu herhangi gelişmeden daha güçlü biçimde ortaya koymuştur. Rusya daha önce yıkıcı patlamalardan iki kez kurtulup toparlanmış ve öncekinden daha büyük bir imparatorluk haline gelmişti. Ancak bu seferki düşüş 17. yüzyılda veya 20. yüzyılın başlarında yaşanandan daha büyüktü ve eski yöntemlere geri dönmenin imkânı yoktu. Tarihsel olarak, geleneksel stratejik iyileşme modelinin altındaki hal çekilmişti. Bugün Rusya'nın jeopolitik üstünlüğünü onarmak için yapılacak statikçi bir yeniden düzenleme girişimi anakronizmden öte bir anlam taşımayacaktır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ve Sovyetler Birliği'nin tarihe karışmasıyla birlikte Rusya tarihsel bir dibe vurmuşluk içinde. Küçük bir kapalı bölge olan Çeçenistan'ı -birkaç yüz mil karelik bir alan içinde birkaç yüz bin insanın yaşadığı bir yer- çılgınca dövüp ezmesi, ancak Slav topraklarında yaşadığı muazzam kayıplarına karşılık yaptığı hastalıklı ve bilinçsiz bir hareket olarak yorumlanabilir; Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın kendisinden kopması, Moskova'yı Boris Godunov'un zamanlarında sahip olduğundan daha küçük toprağa sahip bir yer haline getirdi: Yaşadığı bu şok öylesine büyüktü ki, Rusya devleti hâlâ kopan uzuvlarının gıdıklandığını hissediyor. Bu korkunç küçülme sadece topraksal anlamda değildir, aynı zamanda nüfusta da belli bir küçülme söz konusudur. On asırdan beri süren nüfus artışı tersine bir seyir izlemeye başlamıştır. Bugün Rusya, Pakistan'dan daha az bir nüfusa sahiptir. Belli başlı büyük ülkelerin sahip olduğu varlıklardan elinde sadece çürümeye yüz tutmuş nükleer bir cephaneliği kalmıştır; bunu da girişebileceği dış operasyonlarda (Kafkaslar'da veya Türkistan'da küçük çatışmalar veya gözdağları) kullanması imkânsızdır. Şimdi orada bile tekelci bir müdahalecilik gösterişinden vazgeçmiş durumdadır.

Bu yeni ılımlılığın nedenini anlamak aslında hiç de zor değildir. Mali özerkliğinde yaşadığı büyük düşüş nedeniyle Sovyet sonrası devletin eli kolu sıkı sıkı bağlanmış durumdadır. Dış borçları Moskova'yı tarihinde hiç görülmemiş biçimde Batı'nın rehini haline getirmiştir; 1914'e doğru, düşüşe geçmiş bir Çar yönetiminin savaştığı tarafın devletleriyle antlaşmalar yapmak ve Britanya İmparatorluğu ve Fransa'yla arasındaki jeopolitik rekabete son vermek zorunda kaldığı zamanlardakinden daha fazla hem de. Bir asır sonra Rusya'nın ekonomik bağımlılığına neden olan ekonomik zayıflaması, çevresel devletlerin küresel firma ve piyasalar karışısında yaşadıkları genel zayıflamanın da ötesine geçmiş durumdadır. Moskova'nın bütçesinin dörtte biri borç ödemelerine ayrıldığı için, politika manevraları için ayrılan kaynak son derece kısıtlıdır. Amerika'nın Yeltsin döneminde muazzam boyutlara ulaşmış olan iç siyaset sistemi üzerindeki nü-

10) Ruslar bu gerçekten habersiz değillerdir. Putin'in Rusyası'nda siyasi fıkraların o ünlü karşı-kültürünün yeniden ortaya çıkması, daha otoriter bir dönemin işaretidir. Geçen yılın Kasım ayında, eski Sovyet milli marşının gözden geçirilip yeniden yazıldığı (Stalin'in gözde şairi Sergei Mihalkov hâlâ hayattaydı ve eski metnini kendi elleriyle yeniden gözden geçirip düzeltmişti -çok az yerini ama) sıralarda, internette anlaşılması güç bir fıkrâ dolaşmaya başlamıştı: Devlet başkanı Putin'e Coca-Cola'nın genel müdüründen bir telefon gelmiş. Genel müdür, "SSCB'nin kırmızı bayrağı aynen kalabilir, ama orakla çekicinin yerine *Her zaman Coca-Cola* logosunun konması karşılığında Rus hükümetine emekli aylığı bağlayacağız," diye bir teklifte bulunmuş. Putin mükemmel bir Alman aksanıyla, "*Ein moment!*" demiş; telefonun 'sessiz' düğmesine basmış ve başka bir hattan Başbakan'ı aramış: "Kasyanov, birileri ciddi bir teklifte bulunuyor. Üç renk için Aquafresh'le yaptığımız son promosyon anlaşması ne zaman sona eriyor, lütfen söyler misin?"

fuzu, bu nüfuzu garanti altına alan IMF acil yardım fonlarıyla birlikte artık gerilerde kaldı. Ama bu rejim hâlâ dış yardımlara sıkı sıkıya bağlı bir rejimdir. Batı, elbette, özünden çok şey yitirmiş olan Rusya'nın bağımsızlık görüntüsünü¹⁰ korumak için diplomatik tutumunu sürdürmek amacıyla elinden geleni yapacaktır yine; Kremlin'de görev başındakilere saygı gösterecekti, zaman zaman yetkililerin yönetimlerine ilişkin kaygılarını dile getirecekti, vb. Tüm bu zevahiri kurtarma faaliyetlerinin altındaki gerçekler Moskova'nın NATO'nun sınırlarına kadar yayılmasına karşı hiç ses çıkarmamasında (baba Bush sözlerinin arkasında durmadığı halde), nihayet, Washington'ın Balkan Savaşıyla ilgili arzularını yerine getirmesini kabul etmesinde veya ABM Anlaşması'nın kaldırılmasına karşı kendisinden beklenenden fazla muhalefet etmesinde görülebilmektedir. Rus hava sahasını Amerikan bombardıman uçaklarına ve Özbek üslerini ABD birliklerine açarken Putin, o zamana kadar ister istemez yapılan şeylere bir işbirliği havası vermeyi tasarlamıştı.

Ama imparatorluk seçeneği kapandıysa eğer, Rusya'daki çağdaş kapitalizmin geleceği ne olacaktı? Daha normal birikim modelleri için uygun bazı koşulların yavaş yavaş belirdiğine şüphe yoktur –'yeni istikrar'ın anlamlarından biri de budur. Ama Rus girişimcilerin çoğu dünya piyasalarına açılmaya gönülsüzdür ve genelde iç piyasanın koruması altında almaktan memnundurlar. Batı'yla karşılaştırıldığında ucuz olmalarına rağmen Rus işçileri, Üçüncü Dünya'da bolca bulunan ve kolayca erişilebilir işçilerden daha masraflı ve disiplinsizler. Bugün ülke, Batılı şirketlerin gözünde cazip bir yer durumunda, ama sadece hammaddelerle ilgili bir ihracat zemini olmaya müsait ve potansiyel bir tüketici yoğunluğuna sahip olması dolayısıyla. Sanayi üretimi son on yıl içinde yarı yarıya düştü. Rusya bir kez daha, çok az imalat rekabeti kapasitesine ve ilkel hizmet seviyelerine sahip temel emtialar üreten tipik bir çevresel üretici haline geldi. Bugün temel ihracat ürünleri şunlardır: Almanya'ya petrol, İtalya'ya benzin, Türkiye'ye fahişe, Kıbrıs'a sermaye. Bu model aynı şekilde devam ederse, Putin rejimi daha çok o eski büyük Latin Amerika ülkelerinin rejimine benzeyecek –yani, ABD'den aldığı gayri resmi bir yargı yetkisiyle faaliyet gösteren, kabile reislerine çok düşük vergi uygulayan, ama onlardan yabancı tahvil sahiplerini elde tutacak ve merkezi baskı aygıtının kasalarını ikmal edecek kadar mineral zenginlik elde eden, seçimle iş başına gelmiş gibi görünen bir iktidara sahip bir rejime. Kısacası, bir tür Porfiriato'ya benzeyecek, ama onun gelişim ruhuna sahip olmayacaktır; aynı zamanda onun gibi içten içe kaynayan bir halk hoşnutsuzluğu olmayacak, onun yerine seyreltilmiş bir hoşnutsuzluk görülecektir.

Yine de emperyal devletlerin genetik şifreleri kolay kolay değişmez. Yüzyıllardır süregiden refleksler Rus bürokrasisinin içine işlemiştir; o kadar ki, Yeltsin döneminde bu refleksler inanılmaz derecede artmıştı. Daha da artan bir küreselleşme içinde askeri koruma tedarikinin bizatihi kendisi de pazarlanabilir bir meta haline gelebilir, tıpkı modern dünyanın ilk dönemlerinde olduğu gibi. Rus orduları bugüne kadar asker varlığını daima zorunlu hizmet yoluyla karşılamıştır, ama bugün artık profesyonel bir ordu kurmaktan söz ediliyor. Böyle bir şey gerçekleşirse, önünde parlak bir kiralık devlet olma şansı vardır –belli bir para karşılığı dünyanın fokur fokur kaynayan bölgelerinde istikrarı sağlama riskini ve zorluklarını göğüsleyen bir devlet. Böyle bir şey, eğer gerçekleşirse, tümüyle Ruslara özgü olacaktır –başlangıçta Türkiye'ye veya Meksika'ya benzeyecek, sonra farklı amaçlarla baskı uygulamaya başlayacaktır. Eğer Putin fazla değil, idare edecek ölçüde başarılı bir yönetici olduğunu kanıtlarsa bile, sonraki on yılda korumacı, yarı-otoriter, kaçınılmaz biçimde rüşvetçi, ama eski imparatorluğun kalıntılarına iç denetimlerinde yardımcı olan daha eli yüzü düzgün bir Rusya ortaya çıkabilir. Batı, Rusya'ya dünyanın bu kısmını elinin altında bulundurma konusunda kendisine yardımcı olacak bir ülke olarak bakmakta türlü nedenlerle haklıdır. Aral Nehri'nin her iki tarafında neyin baki kalacağı bilinmez, ama bu şeyin özgürlük olmayacağı kesindir.

(T rkçesi: G rol Koca)